

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De invloed van kandidaten op het stemgedrag

Irwin, G.A.

Citation

Irwin, G. A. (1983). De invloed van kandidaten op het stemgedrag. *Acta Politica*, 18: 1983(2), 183-199.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452343>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452343>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Noten

1. Deze twee processen zijn sinds het midden van de jaren zestig bij herhaling naar voren gebracht ter verklaring van de achteruitgang van het stemmental van de godsdienstige partijen. In deze context zijn de belangrijkste publikaties die zich op dit onderscheid baseren Miller en Stouthard (1975), Bakvis (1981) en Andeweg (1982).
2. Wij gebruiken frequentie van kerkbezoek als indicator voor de relevantie van godsdienst voor iemands persoonlijk leven. Hoewel dit een zeer gebruikelijke operationalisatie is, is zij zeker niet ideaal. Zo zal de betekenis van kerkbezoek niet voor alle religies precies gelijk zijn, en kunnen allerlei andere factoren er ook toe leiden dat frequentie van kerkbezoek niet één-éénduidig samenhangt met het belang van godsdienst voor een persoon. Ter rechtvaardiging van deze operationalisatie kan worden opgemerkt dat kerkgang in vrijwel alle onderzoeken zeer sterk blijkt te correleren met attitudinale indicatoren voor de betekenis van godsdienst (zie onder andere Andeweg, 1982, hoofdstuk 2).
3. Dat niet alle godsdienstige kiezers op een confessionele partij stemden is niet zo verwonderlijk. Zelfs in het Nederlandse partijstelsel zijn vele (kleinere) godsdienstige gezindten en secten niet door een 'eigen' partij vertegenwoordigd.
4. Dit percentage is berekend op basis van de door Lijphart (1974, p. 247) gerapporteerde onderzoeksresultaten.

De invloed van kandidaten op het stemgedrag

G. A. Irwin

In 1982 heeft Ed Nijpels volgens velen aanzienlijke aantallen nieuwe kiezers voor de VVD aangetrokken. In andere recente verkiezingen is er, ook weer volgens velen, sprake van een 'Jelle-effect', 'Bas-effect' en 'Terlouw-effect' om van de aantrekkingskracht van Den Uyl, Van Agt en Wiegel maar niet te spreken. Zelfs als wij verder terugkijken in de politieke geschiedenis zien wij dat men beweerd heeft de invloed van grote namen als Colijn, Romme en Drees op de verkiezingsuitslagen te kunnen waarmaken.

Het zoeken van verklaringen voor kiesgedrag in termen van invloed van de lijsttrekkers is echter beperkt gebleven tot journalistieke besprekingen van de verkiezingsuitslagen. In tegenstelling tot het buitenland heeft de Nederlandse wetenschap geen aandacht geschonken aan de lijsttrekkers als mogelijke invloed op de stemkeus. De uitvoerige studie van *Politieke Voorkeur* van Bronner en De Hoog (1978) behandelt de rol van de lijsttrekkers niet. Ook in de twee meest recente studies van electorale veranderingen komen de lijsttrekkers nergens aan bod. (Andeweg, 1982; Van der Eijk en Niemöller, 1983). De vraag waarom wetenschappelijke studies zo weinig aandacht besteden aan de rol van de lijsttrekkers bij het bepalen van de stemkeus is moeilijk te beantwoorden. Het is natuurlijk wel zo dat men tijdens de hoogtijperiode van de verzuiling eigenlijk genoeg had aan verklaringen op basis van religie en sociale positie. Deze factoren geven nu geen volledig beeld meer van invloeden op stemkeuze, maar hoewel men wel meer aandacht voor de rol van bij voorbeeld strijdpunten heeft gehad zijn de lijsttrekkers tot nog toe vergeten.

Een potentiële verklaring voor dit gebrek aan wetenschappelijke belangstelling ligt in het Nederlandse politieke ethos. In de tijd van de verzuiling was men gewend om te stemmen voor de partij van de zuil waartoe men behoorde. De doeleinden van de groep stonden primair en

men hoorde te stemmen op de partij die deze doeleinden in politieke termen vertaalde. Ook nadat de 'winds of change' (zie Andeweg, 1982) na 1967 grote electorale verschuivingen begonnen te veroorzaken, meende de overgrote meerderheid van de kiezers dat zij voor een partij en niet op kandidaten stemde. In 1971, bij voorbeeld, werd de respondenten van het nationale kiezersonderzoek gevraagd:

'Als u op een bepaalde partij stemt doet u dat dan vooral

- omdat de partij als geheel u aantrekt	88%
- omdat de persoon van de lijsttrekker u aantrekt, of	8%
- omdat bepaalde andere kandidaten van die partij u aantrekken	4%

Onderzoek uit 1967 laat echter een enigszins ander beeld zien (*Kiezen in 1967*, 1977). Onderzoekers van de Vrije Universiteit legden een elftal uitspraken aan hun respondenten voor als mogelijke verklaringen voor de stemkeus. Eén van deze: 'Ik heb veel vertrouwen in de leiders van deze partij' kreeg de instemming van 78% van de respondenten. Slechts de uitspraken: 'Deze partij komt op voor mensen zoals ik' en 'Deze partij doet iets aan de verbetering van de samenleving' kregen nog iets meer instemming. Toen deze respondenten werd gevraagd om aan te geven welke van deze elf uitspraken voor hen de belangrijkste reden was om voor een partij te kiezen, antwoordde 15%: 'Vertrouwen in leiders'. Dit was het hoogste percentage, gevolgd door de twee andere genoemde uitspraken met 14%. Verder constateerden de onderzoekers dat vertrouwen in leiders (of eerder teleurstelling in leiders) één van de belangrijkste redenen was voor verwisseling van partij. In hun samenvatting concludeerden zij: 'Vertrouwen in politieke partijen is in belangrijke mate vertrouwen in personen' (blz. 176).

Nu is het wel zo dat een uitspraak over 'vertrouwen in leiders' in 1967 waarschijnlijk een andere betekenis had dan deze in 1983 zou hebben. Het hele systeem van verzuiling en pacificatie-democratie was immers gebouwd op vertrouwen in politieke leiders. Desalniettemin kan, bij voorbeeld, een 'Jelle-effect' voor de verkiezingen van 1967 niet worden uitgesloten, gezien het grote vertrouwen dat de heer Zijlstra genoot onder de kiezers. Volgens hetzelfde onderzoek was het percentage kiezers van VVD en D'66 dat aangaf het grootste vertrouwen te hebben in Zijlstra hoger dan het percentage kiezers van die partijen dat het grootste vertrouwen had in de lijsttrekker van de eigen partij (blz. 163-170).

Pas in het nationaal kiezersonderzoek 1982 wordt directe informatie van kiezers verkregen waaruit blijkt dat de lijsttrekkers een rol spelen bij de bepaling van de stemkeus. De respondenten werd gevraagd om een oordeel te geven over de lijsttrekker van de partij waarop zij gestemd hadden:

'Vindt u dat de lijsttrekker of lijsttrekster van de partij waarop u heeft gestemd, het tijdens de verkiezingscampagne goed heeft gedaan of niet zo goed? Geeft u hem of haar maar een rapportcijfer'.

Hierop volgde de vraag 'Hoe belangrijk was voor uw keuze uw oordeel over die lijsttrekker of lijsttrekster?' De antwoorden op deze directe vraag waren als volgt verdeeld:

zeer belangrijk	13%
belangrijk	35%
maakt niet uit	27%
onbelangrijk	18%
zeer onbelangrijk	6%

Bijna de helft van de kiezers vond het eigen oordeel over de lijsttrekker van de partij waarop zij stemden belangrijk voor de bepaling van hun keus.

Procedure

Deze laatste cijfers in het bijzonder maken duidelijk dat onderzoekers de rol van de lijsttrekkers niet meer mogen negeren. Helaas lenen de hierboven genoemde vragen zich nauwelijks voor analyse van deze rol. Het feit, bij voorbeeld, dat iemand zegt dat zijn/haar oordeel over de lijsttrekker belangrijk was wil nog niet zeggen dat hij/zij niet om andere redenen toch op deze partij zou hebben gestemd. Als de lijsttrekker een doorslaggevende rol had gespeeld, zouden wij verwachten dat er een relatie zou bestaan tussen de antwoorden op deze vraag en bepaalde andere variabelen, zoals het tijdstip waarop de keus wordt gemaakt, in hoeverre men twijfelde over de te maken keus, en het al dan niet wisselen van partij tussen verkiezingen. Dergelijke relaties worden echter niet gevonden.

Om te kunnen nagaan hoe groot de invloed van de lijsttrekkers is geweest, ook in vergelijking met andere factoren, is het noodzakelijk dat informatie beschikbaar is met betrekking tot de oordelen van de kiezers over meerdere lijsttrekkers, in het bijzonder die van de grootste partijen. Vanaf 1977 zijn in de verschillende kiezersonderzoeken vragen gesteld die in ieder geval een begin van onderzoek naar de invloed van lijsttrekkers mogelijk maken.

Door gebrek aan eerder onderzoek worden de 'voorwaarden' voor het kiezen op basis van kandidaten afgeleid van die voor het kiezen op basis van issues (zie bij voorbeeld Riemersma en Irwin, 1981). Om op basis van de kandidaten te stemmen wordt verondersteld dat de kiezers de lijsttrekkers

van de belangrijkste partijen moeten kennen, samen met de partij waartoe deze horen. Ten tweede moeten de kiezers een oordeel hebben over relevante eigenschappen van de verschillende lijsttrekkers. Bij voorbeeld moeten zij het werk van de lijsttrekkers kunnen beoordelen of aangeven of zij vertrouwen hebben in de betreffende persoon als verantwoordelijk regeringsleider. Eén van deze leiders zou hoger moeten worden gewaardeerd dan de anderen. Ten derde moet de kiezer stemmen op (de partij van) deze hoogst gewaardeerde leider. Misschien zou er als laatste 'voorwaarde' aan toegevoegd moeten worden, dat de kiezer niet tot deze partijkeus zou zijn gekomen op basis van andere factoren. Voor zover mogelijk wordt, met de gegevens van de nationale kiezersonderzoeken 1977, 1981 en 1982, een bescheiden poging gedaan om te onderzoeken in hoeverre kiezers aan deze 'voorwaarden' voldoen.

Bekendheid

In 1977 is in het nationaal kiezersonderzoek begonnen met een methode om het kennisniveau van respondenten te meten die ons tegelijkertijd inzicht kan verschaffen in de bekendheid van politici. Aan de respondenten werd een aantal foto's voorgelegd met de vraag of de namen van de afgebeelde personen bekend waren. Indien de naam van de betreffende politicus bekend was, werd gevraagd naar zijn/haar partij en functie. Indien de naam niet bekend was, werd deze verteld, waarna de vragen naar partij en functie gesteld werden. Alleen de namen en partijen zijn hier voor ons van belang. Dezelfde systematiek werd ook in 1981 en 1982 toegepast, echter met steeds verschillende foto's. In tabel 1 (volgende pagina) is alleen de bekendheid vermeld van lijsttrekkers (voor zover afgebeeld) en van de huidige minister-president Lubbers.

Het meest opvallende van deze tabel is de grote bekendheid die de lijsttrekkers van de grootste partijen genieten. Zowel in 1977 als in 1981 herkende vrijwel iedere respondent de lijsttrekkers van deze partijen. Slechts enkelen wisten niet tot welke partij deze personen behoorden, waarbij de overgang van een KVP-lijst naar een CDA-lijst in 1977 misschien de lagere cijfers voor Van Agt in dat jaar verklaart. Het meest overtuigende bewijs dat de kiezers weten wie de lijsttrekkers van de grote partijen zijn kan worden gevonden in de percentages voor Nijpels in 1982. Wij mogen rustig veronderstellen dat vóór zijn benoeming als fractieleider, slechts enkele maanden voor de verkiezingen, Nijpels slechts door insiders werd herkend. Desalniettemin werd hij na deze paar maanden door 90% van de ondervraagden herkend, en wist men van welke partij hij was. De grote bekendheid die zulke personen genieten was reden om in 1982 niet meer de

Tabel 1: Bekendheid met lijsttrekker

Naam	Jaar					
	1977		1981		1982	
	naam bekend	partij bekend	naam bekend	partij bekend	naam bekend	partij bekend
Den Uyl	98	92	98	95	-	-
Van Agt	98	85	99	95	-	-
Wiegel	96	89	98	91	-	-
Nijpels	n. v. t.	n. v. t.	n. v. t.	n. v. t.	90	91
Terlouw	48	45	81	79	-	-
Beckers	-	-	54	42	-	-
Lubbers	58	33	80	74	89	86

foto's van Den Uyl en Van Agt aan de respondenten voor te leggen. Hun bekendheid was al lang bewezen.

Voor de lijsttrekkers van de kleinere partijen liggen de zaken wat moeilijker. Hiervoor zijn helaas slechts twee voorbeelden beschikbaar, maar zij geven duidelijk aan dat de bekendheid van leiders van kleinere partijen veel lager ligt dan van de grote partijen. In 1981 werd de foto van Ria Beckers slechts door een kleine meerderheid van de ondervraagden herkend, en nog minder wist men welke partij zij vertegenwoordigde. Dit ondanks het feit dat zij voor de tweede keer lijsttrekker was en vier jaar in de Tweede Kamer had gezeten. Het is interessant hierbij te vermelden, dat de lijsttrekker van de PPR in 1972, Bas de Gaay Fortman, in 1977 door 78% van de respondenten werd herkend, hoewel slechts 52% wist van welke partij hij was.

Even interessant is de situatie met de lijsttrekker van D'66, Jan Terlouw. In 1977 was Terlouw bezig de partij in haar 'come-back' te leiden. Desondanks werd hij door minder dan de helft van het electoraat herkend. Tussen 1977 en 1981 hebben Terlouw en D'66 veel aandacht van de media gehad. Publieke opiniepeilingen voorspelden grote winst voor D'66 en op basis hiervan werd Terlouw tijdens de campagne behandeld alsof hij leider van een grote partij was. Hoewel zijn bekendheid tot 80% steeg bleef dit lager dan dat van de lijsttrekkers van de (andere) grote partijen. Voor onze huidige doeleinden is het ongelukkig dat zijn foto in 1982 niet werd opgenomen. Het zou bijzonder interessant zijn geweest om na te gaan of, na alle publiciteit rond zijn optreden als minister van Economische Zaken, zijn bekendheid verder zou zijn gestegen.

Hoewel hij nog geen lijsttrekker is geweest, is de bekendheid van minister-president Lubbers hier vermeldenswaard, ook omdat hij de enige is wiens foto drie keer is gebruikt. Ook voor hem geldt een groeiende bekendheid onder de kiezers. Waar hij, na vier jaar dienst in het kabinet-Den Uyl, door slechts 58% werd herkend, was dit percentage in 1982 gestegen tot 89%. Nog opvallender is het feit dat in 1977 niet meer dan een derde wist van welke partij hij was, terwijl in 1982 86% dat wist.

Samenvattend kunnen wij concluderen dat de lijsttrekkers van de grote partijen door vrijwel alle kiezers worden herkend. Zelfs een klein aantal maanden bleek voldoende om de nieuwe leider van de VVD algemene bekendheid te geven. Voor kleine partijen liggen de zaken veel moeilijker. Hun lijsttrekkers/lijsttrekksters zijn veel minder algemeen bekend. Meer tijd en/of extra publiciteit zijn noodzakelijk om hun bekendheid te vergroten. Dit neemt natuurlijk niet weg dat binnen bepaalde deelpopulaties, bij voorbeeld jongeren, de bekendheid van een lijsttrekker veel groter zou kunnen zijn en dat hij/zij binnen deze deelpopulatie veel invloed kan uitoefenen.

Beoordeling

Bekendheid alleen is uiteraard onvoldoende om van invloed te zijn op de keuze van de kiezers. Kiezers moeten een oordeel hebben over de lijsttrekkers, waarbij één hoger gewaardeerd moet worden dan de anderen. In 1977 is de volgende vraag gesteld:

'Van een aantal ... politici zouden wij graag van u willen weten of u vindt dat zij hun werk goed doen of niet. Ik zal u een aantal van deze mensen noemen. Wilt u dan aan de hand van deze kaart aangeven hoe goed of hoe slecht hij/zij zijn/haar werk volgens u doet?'

De kaart gaf een zevental cijfers aan, die liepen van 1 voor 'erg goed' tot 7 voor 'erg slecht'. In 1981 (en 1982) werd de vraag veranderd in:

'Na de verkiezingen moet er nu een nieuwe regering worden gevormd. Wij zouden ook graag van u willen weten hoe u denkt over verschillende personen, die de nieuwe regering misschien gaan leiden. Wilt u voor elk van de volgende personen aan de hand van deze kaart aangeven hoeveel vertrouwen u in deze persoon zou hebben als minister-president?'

Ook hier werd men gevraagd een mening te geven aan de hand van een zeven-punts schaal.

In de enquêtes van deze drie jaren zijn de meningen over de lijsttrekkers

van de drie grootste partijen in totaal vier keer gevraagd. Men heeft nu de neiging om onmiddellijk longitudinale vergelijkingen te willen maken en in de volgende tabel zijn de gemiddelde cijfers inderdaad naast elkaar gezet. Grote voorzichtigheid is echter geboden bij de vergelijking van deze cijfers. In 1977 was de vraagstelling geheel anders dan in 1981 en 1982 en in 1982 werd de vraag slechts na de verkiezingen gesteld. Gezien deze beperkingen is het verstandiger om deze cijfers eerst per jaar te bespreken. Omdat de beoordelingen sterk afhankelijk bleken te zijn van de partijvoor-

Tabel 2: Gemiddelde waardering van lijsttrekkers per partij

	Doet werk goed (voor ver- kiezingen)		Vertrouwen als ministers-president (na ver- kiezingen)	
	1977	1981	1981	1982
<i>Van Agt</i> (alle respondenten)	3.0	4.4	4.8	4.5
PvdA kiezers	2.2	2.8	3.1	2.7
CDA kiezers	4.2	5.8	6.3	6.2
VVD kiezers	3.0	5.4	5.8	5.5
D'66 kiezers	1.9	3.4	3.9	4.3
<i>Den Uyl</i> (alle respondenten)	4.1	4.1	3.7	3.9
PvdA kiezers	5.2	5.8	5.8	5.7
CDA kiezers	3.6	3.4	2.9	2.8
VVD kiezers	3.1	2.7	2.3	2.6
D'66 kiezers	4.6	4.3	4.0	4.0
<i>Wiegel/Nijpels</i> (alle resp.)	2.6	3.6	3.7	4.2
PvdA kiezers	1.9	2.3	2.1	3.1
CDA kiezers	2.8	4.3	4.6	4.7
VVD kiezers	4.2	5.4	5.7	5.5
D'66 kiezers	2.3	3.0	2.7	3.7
<i>Terlouw</i> (alle respondenten) (niet gevraagd)		4.4	4.4	3.3
PvdA kiezers	„	4.8	5.1	3.3
CDA kiezers	„	4.2	4.0	3.4
VVD kiezers	„	3.6	3.4	3.2
D'66 kiezers	„	5.3	5.7	4.8

(Scores liepen van '1' voor 'slecht' of 'weinig vertrouwen' tot '7' voor 'goed' of 'veel vertrouwen')

keur van de respondent, zijn alle gemiddelden meteen uitgesplitst naar partij. (Voor 1977 zijn de gemiddelde cijfers getransformeerd, zodat in alle gevallen een hoge score een hoge waardering of groot vertrouwen betekent).

Het jaar 1977 was het jaar van Joop den Uyl. De helft van alle respondenten met een oordeel over zijn werk gaf hem de hoogste of één na hoogste score zodat zijn gemiddelde 4,1 werd. Dit was veel hoger dan de 3,0 voor Van Agt en 2,6 voor Wiegel. Binnen zijn eigen partij was de waardering uiteraard veel hoger (5,2), maar zelfs onder de kiezers van andere partijen lag zijn gemiddelde boven de 3,0. Van Agt en Wiegel daarentegen boekten alleen onder de kiezers van hun eigen partij (beide 4,2) betrekkelijk hoge scores; behalve de VVD-waardering voor Van Agt waren de gemiddelden onder kiezers van de andere partijen voor deze twee leiders onder 3,0.

Na vier jaar van het kabinet-Van Agt-Wiegel ontstond vóór de verkiezingen in 1981 een geheel ander beeld. Van de leiders van de drie grootste partijen kreeg Van Agt de hoogste gemiddelde score, hoewel het verschil met Den Uyl en Wiegel veel kleiner was dan in 1977. Opvallend is dat Jan Terlouw, over wie in 1977 geen oordeel werd gevraagd, in 1981 een even hoog gemiddelde haalde als Van Agt. Zijn hoge totaal gemiddelde ontstond ondanks het feit dat de kiezers van zijn eigen partij (D'66) hem een lager gemiddelde bezorgden dan de kiezers van andere partijen hun eigen lijsttrekkers. Terlouw genoot echter vrij veel vertrouwen onder de kiezers van andere partijen, in het bijzonder van de PvdA en het CDA, maar ook van VVD-kiezers kreeg hij meer vertrouwen dan Den Uyl.

Na de verkiezing van 1981 klonken de uitslagen door in mate van vertrouwen in de lijsttrekkers. Van Agt stond nu duidelijk bovenaan, gevolgd door Terlouw, met Den Uyl en Wiegel ongeveer gelijk. Van Agt behaalde een hoger gemiddelde onder de kiezers van alle partijen. Den Uyl daarentegen kreeg een lagere score van alle partijen behalve zijn eigen. Wiegel kreeg gemiddeld meer vertrouwen van de kiezers van VVD en CDA, maar minder van de kiezers van PvdA en D'66. Voor Terlouw gold precies het tegenovergestelde.

Al voor de verkiezingen van 1981 hadden de kiezers van de VVD evenveel vertrouwen in Van Agt als in hun eigen lijsttrekker, na de verkiezingen hadden zij zelfs iets meer. Dit patroon gold ook voor 1982, toen VVD'ers evenveel vertrouwen hadden in Van Agt als in Nijpels. Van Agt had weer de hoogste score van alle vier lijsttrekkers en genoot, evenals na de verkiezing van 1981, bijzonder veel vertrouwen onder zijn eigen kiezers. Enigszins verbazend is het feit dat Nijpels een hogere score had dan Den Uyl. Dit valt in ieder geval gedeeltelijk te verklaren uit de animositeit tussen de PvdA aan de ene kant en het CDA-VVD-blok aan de andere.

Kiezers van beide blokken gaven de lijsttrekker(s) van het andere bijzonder lage scores, hoewel de nieuwkomer Nijpels er niet al te slecht afkwam bij oude PvdA-kiezers. Ondanks het feit dat Jan Terlouw nu het laagst gemiddelde vertrouwen genoot (wat niet zo verbazingwekkend is na de verliezen van zijn partij) heeft hij zijn positie tussen de twee blokken behouden. Kiezers van de grote partijen bleven meer vertrouwen aan hem schenken dan aan de lijsttrekker(s) van het andere blok.

Als wij, alle waarschuwingen ten spijt, proberen enkele longitudinale vergelijkingen te maken, kunnen wij, zij het onder voorbehoud, de volgende conclusies trekken. Ten eerste blijkt er slechts een geringe daling in de waardering van Joop den Uyl. De grootste daling wordt gevonden onder kiezers van het CDA. Tegenover het constante beeld van Den Uyl staat de enorme stijging in vertrouwen in Dries van Agt. Waar hij in 1977 alleen door CDA-kiezers hoog werd geschat, genoot hij in 1982 veel vertrouwen van kiezers van alle grote partijen behalve de PvdA. Vooral de stijging onder D'66-kiezers tussen 1981 en 1982 is vermeldenswaard. Het meest verrassende uit deze tabel is misschien het verschil tussen Hans Wiegel en Ed Nijpels. In 1977 werd Wiegel alleen door zijn eigen partij hoog geschat. Na zijn periode als minister en vice-premier was de waardering voor hem gestegen, in ieder geval onder CDA-kiezers. Nijpels echter, genoot onder kiezers van zowel zijn eigen partij als de andere partijen een hoger gemiddeld vertrouwen dan de veel langer bekende Wiegel. Onder kiezers van PvdA en D'66 scoorde hij zelfs aanzienlijk hoger. Soms kan het kennelijk een voordeel opleveren om het nieuwste gezicht te zijn.

De problemen van Terlouw zijn bekend. Vóór de verkiezingen van 1981 was zijn ster op het hoogst; hij kreeg een redelijk hoge mate van vertrouwen van kiezers van alle partijen. Na de verkiezing was de mate van vertrouwen hoger onder D'66 en PvdA-kiezers, maar lager onder CDA- en VVD-kiezers. Na zijn periode als minister van Economische Zaken, het besluit van D'66 in het kabinet te blijven na het vertrek van de PvdA en de daarop volgende electorale verliezen, was de waardering onder kiezers van alle vier partijen aanzienlijk gedaald. Deze daling was het grootst onder de PvdA-kiezers en onder de kiezers van zijn eigen partij.

Dergelijke cijfers geven een interessant beeld van de relatieve positie van de verschillende lijsttrekkers. Zij laten zien dat kiezers een oordeel hebben over de verschillende personen en dat dit oordeel beïnvloed wordt door veranderde omstandigheden. Op zichzelf is dit een indicatie dat dit oordeel ook van invloed zou kunnen zijn op de partijkeus die bij de verkiezingen gemaakt moet worden. Wat wij hier echter niet kunnen zien is of individuele kiezers een duidelijke voorkeur hebben voor de ene persoon of de andere. Als geen onderscheid wordt gemaakt tussen twee of meer kandida-

ten kan dit ook geen invloed hebben op de stemkeus. Naarmate er een meer gedifferentieerd oordeel over lijsttrekkers wordt gegeven, ontstaat een grotere mogelijkheid dat dit van invloed is. Tabel 3 geeft een dergelijke vergelijking. Om deze tabel te maken is per respondent gekken of hij/zij een hogere score gaf aan één van de lijsttrekkers of dat meerdere lijsttrekkers gelijk werden beoordeeld. Respondenten die het werk van twee of meer van de lijsttrekkers gelijk beoordeelden of evenveel vertrouwen hadden in twee van de lijsttrekkers zijn in de categorie 'onduidelijk' geplaatst. In de andere rijen staan de percentages van kiezers die de hoogste score gaven aan de betreffende lijsttrekker. Als een respondent één of meer van de lijsttrekkers niet kon of wilde beoordelen, werd hij/zij in de categorie 'geen (compleet) oordeel' ondergebracht. In ieder van de drie enquêtes valt ongeveer 10% in deze categorie. Deze respondenten zijn uit de verdere discussie weggelaten.

Tabel 3: Percentages met hoogste waardering voor bepaalde lijsttrekkers

	1977	1981	1982
Den Uyl	42	20	25
Van Agt	14	24	27
Wiegel/Nijpels	10	6	10
Terlouw	niet gevraagd	13	3
Onduidelijk	24	27	25
Geen (compleet) oordeel	10	10	9
	100%	100%	99%

Ongeveer 25% van de respondenten gaf twee (of meer) van de lijsttrekkers een gelijke, hoogste score zodat niet duidelijk is voor wie zij de hoogste waardering hadden. Dan blijft in elk van de jaren ongeveer 65% van de respondenten over die wel een hogere waardering hadden voor één van de lijsttrekkers. De verschillen had men kunnen vermoeden op basis van de zojuist gepresenteerde gemiddelde cijfers. In 1977 gaf 42% van alle respondenten Den Uyl de hoogste score; in 1981 en 1982 was zijn percentage gevallen tot respectievelijk 20% en 25%. Van Agt daarentegen klom van 14% in 1977 naar 27% in 1982. Er waren inderdaad meer respondenten die in 1982 het hoogste vertrouwen in Ed Nijpels stelden dan er in 1981 respondenten waren die Hans Wiegel het meest vertrouwden. En Jan Terlouw viel van 13% in 1981 (hoger dan Wiegel) naar slechts 3% na de verkiezingen in 1982. Zulke cijfers laten zien dat respondenten in staat zijn om een gedifferentieerd oordeel te geven over de betreffende lijsttrekkers,

zij hebben in meerderheid een voorkeur voor één bepaalde lijsttrekker boven de anderen.

Invloed

Als eerste poging om de mogelijke invloed van deze oordelen op de stemkeus te onderzoeken zijn de gemiddelden voor verschillende soorten kiezers berekend. In tabel 4 worden per partij drie groepen kiezers onderscheiden. De eerste groep zijn de kiezers die in twee achtereenvolgende verkiezingen op deze partij hebben gestemd. De tweede groep bestaat uit diegenen die in de eerste van de twee verkiezingen op een andere partij stemden, maar in de tweede verkiezing op deze partij stemden. De derde groep zijn degenen die de partij na de eerste verkiezing verlieten. De cijfers zijn het gemiddelde vertrouwen van de groep, zoals gemeten in de enquête rond de tweede verkiezing van elk paar.

Voor de verkiezingen 1977-1981 en 1981-1982 ontstaat voor de vier grootste partijen een zeer consequent beeld. In alle gevallen hebben de stabiele kiezers de hoogste gemiddelde waardering. Deze waarden variëren tussen 4,9 voor stabiele D'66-kiezers voor Terlouw in 1982 tot 6,2 voor stabiele CDA-kiezers tijdens dezelfde verkiezing. Wederom worden deze cijfers in alle gevallen gevolgd door de kiezers die nieuw voor de partij waren. Dit wil zeggen, over het algemeen hebben kiezers die van een andere partij afkomstig zijn minder vertrouwen in de lijsttrekker van de partij als minister-president dan kiezers die twee keer achtereen op dezelfde partij hebben gestemd. Dit geeft nauwelijks aan dat de lijsttrekker een grote invloed op deze nieuwe keus zou hebben gehad. De derde groep voor elke partij blijkt de meest interessante te zijn. Deze groep bestaat uit kiezers die eerst voor een bepaalde partij hadden gestemd, maar dat geen tweede keer hebben gedaan. Bij voorbeeld, een kiezer die in 1981 op D'66 had gestemd, maar in 1982 op de VVD, wordt in 1982 gevraagd zijn vertrouwen in Jan Terlouw aan te geven. Deze kiezers hebben in alle gevallen het laagste vertrouwen in de lijsttrekker van de betreffende partij. De verschillen in waardering tussen deze kiezers en de stabiele kiezers zijn soms meer dan een volle punt op de zeven-puntsschaal. Dergelijke verschillen duiden op teleurstelling met de betreffende lijsttrekker, vooral gezien het feit dat met uitzondering van het Wiegel/Nijpels paar, wij telkens met dezelfde persoon te maken hebben. Het is dus mogelijk dat lijsttrekkers eerder een soort 'afstotings' effect hebben dan een 'aantrekkings' effect. De onderzoekers van de Vrije Universiteit vonden een vergelijkbaar verschijnsel in hun onderzoek rondom de verkiezing van 1967. Aan wisselaars tussen de provinciale verkiezingen van 1966 en de Tweede-Kamerverkiezingen van

Tabel 4: Vertrouwen in lijsttrekker als minister-president voor stabiele en wisselende kiezers (in gemiddelden)

Partijkeuzen	Verkiezingsjaar	
	1977-1981	1981-1982
<i>Vertrouwen in Van Agt</i>		
CDA-CDA	5.9	6.2
andere naar CDA	5.7	5.9
CDA naar andere	4.9	5.1
<i>Vertrouwen in Den Uyl</i>		
PvdA-PvdA	6.0	5.9
andere naar PvdA	5.4	5.3
PvdA naar andere	5.0	4.5
<i>Vertrouwen in Wiegel/Nijpels</i>		
VVD-VVD	5.5	5.5
andere naar VVD	5.4	5.5
VVD naar andere	4.8	5.1
<i>Vertrouwen in Terlouw</i>		
D'66-D'66	5.4	4.9
andere naar D'66	5.2	4.6
D'66 naar andere	5.1	3.6

1967 werd een negental mogelijke redenen voor hun wisseling voorgelegd. Het hoogste percentage (63%) onderschreef de uitspraak 'De leiders van die partij zijn mij tegengevallen'. Tegenvallende prestaties en daardoor een verminderd vertrouwen in de lijsttrekker als minister-president zijn kennelijk een belangrijke reden voor kiezers om op zoek te gaan naar een nieuwe partij.

De tweede manier om te onderzoeken in hoeverre kiezers hun beoordeling van de lijsttrekkers gebruiken in hun bepaling van hun stem is een eenvoudig keuzemodel te bouwen. Een dergelijk model is het zogenaamde afstandsmodel zoals onder meer door Van der Eijk en Niemöller werd gebruikt (Van der Eijk en Niemöller, 1983). Aan de respondenten in een enquête wordt gevraagd zichzelf en de partijen te plaatsen op een zeven-(of

tien-) punts links-rechts dimensie. Een 'afstand' kan dan worden berekend tussen het individu en elk van de partijen. De kiezer wordt verondersteld op de dichtstbijzijnde partij te zullen stemmen. Niet alleen wordt hiermee geen rekening gehouden met traditionele factoren zoals klasse en religie, men kan niet uitsluiten dat de respondent eerst zijn/haar partijkeus bepaalt en dan zichzelf en de partij dicht bij elkaar plaatst. In onze analyse zijn ook wij nog niet in staat geweest om rekening te houden met traditionele factoren; dit is duidelijk een zwakte die in latere analyse verbeterd dient te worden. Ten aanzien van het tweede punt kan gezegd worden dat, zelfs voor zover kiezers hun partijperceptie achteraf aangepast zouden hebben aan hun stemgedrag, dat geen probleem is voor ons onderzoek naar het effect van vertrouwen in kandidaten. Immers het maakt het moeilijker een eventueel effect te vinden, maar tegelijk geeft het meer vertrouwen in de realiteit van een dergelijk effect, mochten wij het aantreffen. Van der Eijk en Niemöller vonden namelijk dat 40% van de kiezers niet op de 'verwachte' partij stemde. Wij kunnen nu in onze analyse nagaan of deze kiezers stemmen in overeenstemming met hun beoordeling van de lijsttrekkers. Als deze beoordelingen iets toevoegen aan de verklaring van partijkeus op basis van kortste afstand op de links-rechts dimensie, kunnen wij tenminste concluderen dat de mogelijkheid moet worden opengehouden dat lijsttrekkers van invloed zijn op de gemaakte keus.

Wij hebben ons hier beperkt tot de verkiezing van 1981, enerzijds omdat een presentatie van gegevens voor meerdere verkiezingen te veel ruimte in beslag zou nemen, anderzijds omdat in 1981 de vragen vóór de verkiezing werden gesteld, zodat de waardering ook vóór de verkiezing werd gegeven. Om de analyse en de presentatie niet nodeloos ingewikkeld te maken, hebben wij de afstanden slechts voor de vier grootste partijen berekend. Wij kunnen nu dus aan de hand van deze afstandsmeting zeggen dat een kiezer dicht bij één der vier grootste partijen staat of dat de kleinste afstanden tussen de kiezer en meerdere partijen gelijk zijn. In het tweede geval is het onduidelijk welke partij het dichtst bij is. Bij de waardering van de lijsttrekkers kunnen wij ook zeggen dat de één het hoogst wordt gewaardeerd of dat meerderen een gelijke waardering kregen (zie hierboven, tabel 3). Hieronder worden subtabellen gepresenteerd voor kiezers het dichtst bij de PvdA, het CDA, enz. Voor deze groepen wordt nagegaan hoe diegenen die de hoogste waardering voor de verschillende lijsttrekkers hadden uiteindelijk hebben gestemd.

Om te kunnen vaststellen dat lijsttrekkers het stemgedrag beïnvloeden is het noodzakelijk dat er een zekere discrepantie bestaat tussen de partij het dichtst bij de kiezer en de voorkeur van een lijsttrekker. Deze discrepantie blijkt uit de tabel zelfs hoger te zijn dan men misschien zou hebben

Tabel 5: Stemkeus onder diegenen die de hoogste waardering hebben voor een bepaalde lijsttrekker en die het dichtst bij een partij staan* (1981)

5A. Kiezers die op de links-rechts schaal het dichtst bij het CDA staan:

Hoogste waardering voor:	Van Agt	Den Uyl	Wiegel	Terlouw	Onduidelijk	N
	(53%)	(5%)	(4%)	(5%)	(27%)	(296)

Stemkeus						
PvdA	1	13	0	0	4	
CDA	80	67	0	29	59	
VVD	12	0	83	14	25	
D'66	0	0	0	36	5	
klein links	0	0	0	14	0	
klein confessioneel	7	7	8	7	5	

5B. Kiezers die op de links-rechts schaal het dichtst bij de PvdA staan:

Hoogste waardering voor:	Van Agt	Den Uyl	Wiegel	Terlouw	Onduidelijk	N
	(5%)	(52%)	(4%)	(12%)	(23%)	(252)

Stemkeus						
PvdA	8	79	55	28	37	
CDA	69	0	18	0	11	
VVD	0	0	9	3	2	
D'66	8	1	9	38	16	
klein links	8	26	9	30	35	
klein confessioneel	8	0	0	0	0	

5C. Kiezers die op de links-rechts schaal het dichtst bij de VVD staan:

Hoogste waardering voor:	Van Agt	Den Uyl	Wiegel	Terlouw	Onduidelijk	N
	(36%)	(6%)	(16%)	(7%)	(28%)	(176)

Stemkeus						
PvdA	0	18	0	0	4	
CDA	49	64	7	39	18	
VVD	37	9	75	15	68	
D'66	0	9	4	39	2	
klein links	0	0	4	0	0	
klein confessioneel	11	0	11	8	6	

5D. Kiezers die op de links-rechts schaal het dichtst bij D'66 staan:

Hoogste waardering voor:	Van Agt	Den Uyl	Wiegel	Terlouw	Onduidelijk	N
	(15%)	(18%)	(5%)	(28%)	(28%)	286

Stemkeus						
PvdA	5	75	0	11	17	
CDA	64	2	27	8	29	
VVD	7	2	40	4	10	
D'66	14	14	27	66	37	
klein links	2	6	0	9	5	
klein confessioneel	9	2	0	0	2	

5E. Kiezers voor wie het onduidelijk is welke partij dichtst bij is:

Hoogste waardering voor:	Van Agt	Den Uyl	Wiegel	Terlouw	Onduidelijk	N
	(23%)	(20%)	(5%)	(11%)	(28%)	484

Stemkeus						
PvdA	2	72	4	30	30	
CDA	77	7	13	8	30	
VVD	10	3	67	8	21	
D'66	4	9	0	32	13	
klein links	2	7	8	15	4	
klein confessioneel	5	0	8	4	3	

* Respondenten die één van de lijsttrekkers niet hebben beoordeeld of op een andere kleine partij hebben gestemd zijn buiten de tabel gelaten.

verwacht. Slechts bij kiezers van het CDA en de PvdA heeft de meerderheid een duidelijke voorkeur voor de lijsttrekker van deze partij. Voor deze kiezers en in grotere mate voor de resterende kiezers zijn uiteenlopende percentages te vinden met voorkeuren voor de verschillende kandidaten.

Voor kiezers voor wie er overeenstemming bestaat tussen de kleinste afstand en de hoogste voorkeur valt te verwachten dat zij in overwegende mate stemmen op de betreffende partij. Het laagste percentage hier wordt gevonden voor D'66, waar slechts 66% deze voorkeuren in een uitgebrachte stem omzet. Twintig procent van deze groep wijkt uit naar de PvdA of een kleine linkse partij. Van degenen die het dichtst bij het CDA zijn en de hoogste voorkeur aan Van Agt geven stemt 80% op het CDA en nog eens 7% op een kleine confessionele partij. Voor de vergelijkbare groep in de PvdA subtabel zijn de afwijkingen vrijwel alleen in de richting

van klein links. Enige verfijning met betrekking tot de kleine partijen zou in alle gevallen een nog consequenter beeld kunnen opleveren, waarbij de mogelijkheid bestaat dat de (hier niet gemeten) afstand tot de gekozen kleine partij in feite kleiner was dan die tot één der vier grote.

Van groter belang hier zijn de kiezers die de voorkeur geven aan een lijsttrekker van een partij die op de links-rechts schaal *niet* (van deze vier partijen) het dichtst bij hen staat. Hier kunnen wij de mogelijke invloed van de lijsttrekkers zien. Bij voorbeeld, onder de kiezers die het dichtst bij het CDA staan maar een voorkeur voor Wiegel of Den Uyl aangeven, stemde respectievelijk 83% en 67% op de VVD en de PvdA. Van de groep kiezers met een voorkeur voor Terlouw stemde weliswaar een lager percentage op D'66, maar dit percentage was nog altijd hoger dan het percentage dat van diezelfde groep op het CDA stemde. Men zou in vele woorden de subtabellen voor de andere partijen kunnen omschrijven, maar het belangrijkste is dat men in iedere subtabel kan zien dat eenzelfde patroon zich voordoet. Vooral waar men een voorkeur heeft voor Van Agt of Den Uyl leidt dit tot een stem die afwijkt van de dichtstbijzijnde partij. De aantrekkingskracht van Wiegel en Terlouw blijkt weliswaar minder te zijn, maar leidt (m. u. v. Wiegel onder de groep het dichtst bij de PvdA) tot het hoogste percentage stemmen.

Voor de overgebleven groep kiezers (zie subtabel 5E, die betrekking heeft op diegenen met gelijke afstanden naar twee of meerdere partijen) kan de lijsttrekker een doorslaggevende factor worden (een soort 'tie-breaker'). Met uitzondering van de groep onder Terlouw stemt twee derde op de partij van de hoogst gewaardeerde lijsttrekker.

Verdere analyse zou nodig zijn om precies te kunnen vaststellen hoe groot de invloed van deze lijsttrekkers mogelijk is geweest. Het belangrijkste dat wij hier kunnen concluderen is dat kennis van de voorkeur voor een bepaalde lijsttrekker iets kan toevoegen aan een verklaring van stemgedrag op basis van kortste (links-rechts) afstand.

Conclusies

In dit artikel is een poging gedaan om een aantal voorwaarden te formuleren die een mogelijke invloed van lijsttrekkers op de stemkeuzen van de kiezers verklaren, en deze voorwaarden aan eerste toetsing te onderwerpen. Wij hebben kunnen aantonen dat kiezers goed op de hoogte zijn van de namen en partijen van de lijsttrekkers van de grootste partijen. Zij hebben ook een gedifferentieerd oordeel over deze personen. Wij hebben op twee manieren kunnen aantonen dat deze oordelen van invloed kunnen zijn op de uiteindelijke stemkeus.

Een eerste poging, zoals dit artikel, kan nooit leiden tot een volledig antwoord op een gestelde onderzoeksvraag. Verdere analyse is altijd nodig. Met het oog hierop is het van het grootste belang dat meer informatie wordt verkregen met betrekking tot de vraag op welke manier kiezers lijsttrekkers en potentiële kandidaten voor het minister-presidentschap beoordelen. Over welke eigenschappen worden oordelen geveld? Zijn belangrijke dimensies te onderscheiden? Zijn er zowel positieve als negatieve dimensies, bij voorbeeld vertrouwen of teleurstelling? Pas wanneer onze kennis hierover vergroot wordt zullen wij in staat zijn om een zeer volledig antwoord te geven op onze onderzoeksvraag.